

poslední: „lu-
ováním strikt-
kto rámcovati?
rců, pořada-
své povaze
aminaci offi-
l dlužno se po-
onočních hrách

v Praze byly
výhodou, neboť
ký jen přihlížel
l, vždyť taková
š dosaženou zá-
š nadšení u lidu
tevfela branka,
íci jevíli — a to
é úcty, zaváha-
zákazy: pozdě.
hradili duchov-
e již v 13. století
ní her, jichž se
r, jichž se mají
tví prokurátora
vědomý, řeme-
hož „pohoršení
eně vzato, lidé
i cítí talent či se
ištní stavu, kte-
vdu byly: cechy
vážený, bez ně-
šbec představit,
evřela, ze dvou
ry, neboť samou
motné potřeby,
ho produkci na
nu, na slavnosti
stavu hejnem a
ím člověkem je

théâtre religieux

A nyní na chvilku přerušíme souvislé pásmo svého výkladu a dovolme si odbočku k ně-
kolika věcem, které stojí za zmínku a jež lze vsunout pouze zde. Chceme ukázat na několi-
ka příkladech, jaké byly příležitosti, kdy se středověký žakér přitíral ke kostelu, a obecněji
vzato k světu a prostředí kleriků a scholarů; jaké byly okolnosti, jež mu to dovolovaly;
jaké způsoby při tom jevil; jak si, po případě, nerozpačitě osvojoval cizí literární dílo,
hodilo-li se mu; jak naopak sděloval světu scholarů leccos ze svých mravů; jak je vůbec
často těžko toto dvojí prostředí rozlišit, což neznamená, že to my můžeme nečinit.

V dějinách Francie nabyli velmi značné proslulosti a do historie jejího divadla se vý-
znamně zapsali „les Innocents“ (Innocentes, „Nevíňátka“), také zvaní „les Sots“. Byl
to spolek veselých kleriků pařížského Soudního dvora, který ročně ze svého středu obno-
voval své vedení volbou t. zv. „krále Čtveráků“ (le prince des Sots), později dokonce
i „matky Čtveračky“ (la mère Sotte). Měli privilej pořádat a hrát dramatická představení,
a to výhradně komické povahy — „frašky“ a „sottie“. Světská dramatika staré francouz-
ské literatury z nich pochází, „Nevíňátka — Čtveráci — Blázni“ stojí na jejím počátku.
A ještě jednu slavnou privilej měli, která překvapí pouze ty, kdo si nevzpomenou, jak neuvěřit-
elné krajnosti a opaky dovedl středověk slučovat a snoubit pod jedinou střešou — tragiku
s komikou, nejhlubší náboženskou mystiku s rozpustilou groteskou: v den svých patronů
t. j. Nevíňátek či Mládátek pořádali „Blázni“ hlučnou slavnost a toho dne kostel náležel
jim, církev jako by nic neviděla! V maškarním průvodu, s králem Čtveráků na oslu v čele
běrou se Blázni za jeku a žertů do chrámu, aby tam slavili „mši Bláznů“: je to burleskní
parodie mše skutečné, při níž znějí dudy a píšťaly, dunění kuželek napodobí varhany, na
svatých místech se křepčí, dým stoupá z domnělých kadidelnic a rozjařený dav si vede,
jako by tyto prostory nikdy již neměly uzít oběti Kristovy a slyšet modlitbu. A něco zcela
podobného znala a vidala i středověká Praha. Bylo to dílo a dlouhým zvykem vydržené
právo kleriků pražských, stejně bujných jako pařížští, a zvláště „bonifantů“. Tihle „boni-
fanti“ či „boni pueri“ byli sbor žáků, zřízený, aby v kostele sloužili zpěvem, čtením, říká-
ním žalmů a obecně, nižšími úkony chrámovými; bydlili ve zvláštním domě a bylo jich
dvanáct u kostela Pražského a dvanáct na Vyšehradě, ale okolo nich dlužno si představit
řev scholarů a scholárků dalších, pomocníků a pomocniců, „kleriky desíti chlebě“ („clerici
decem panum“), chudé žactvo vůbec („pauperes clerici“), napořád se přitírající ke kostelu
za výdělkem a obživou. Bonifanty zavedl již v první polovici třináctého věku kanovník
Pražského kostela Eberhard, „institutor bonfantorum“ — praví o něm soudobý kronikář,
ba koupil ve Veliké Vsi u Panenských Břežan v Kouřimsku i statek, jež bonifantům odká-
zal k živění a odívání. Boni pueri vyšehradští měli zase přiděleny kapitulní statky v Čako-
vicích a v Bašti v Kouřimsku. Eberhard umírá roku 1259 a péči o bonifanty dědí děkan
a kanovník Vít, muž zřejmě znamenitý, neboť proslul i jako reformátor kostelní hudby a
zpěvu; současný letopisec o něm svědčí, že „podporoval netoliko žáky kostelu Pražskému
sloužící, nýbrž i o takové, kteří se nacházeli na obecném učení (in generali studio), dle
možnosti jmění svého pečoval“. Vít umírá roku 1271. V tu chvíli jsou pražští bonifanti již
institucí pevně ustavenou a poměrně starou; a že měli svá veselá zvyková práva a doved-
li je bouřlivě uplatňovat, víme od roku 1234, kdy papež Řehoř IX. proti nim zakrojuje
na stížnou žádost opata Břevnovského: na den Mládátek vpadl mu do kláštera, a to s vědo-
mím biskupa a kapitoly a podle starého zvyku, larvovaný průvod bonifantů, dokonce
ztýral mnichy a rozbíjel nádobí. Papež ve svém výnosu připomíná, že tato „ludibria“ již
jednou zakazoval. Jeho nástupce Alexander IV. musí však na opakovanou stížnost z Břev-
nova zasahovat r. 1255 opět a nařizuje biskupovi pražskému, aby žákům (— výslovně
a jen o žácích se mluví —) výstřelky zamezil; s jakým asi úspěchem, je patrné z toho, že
o dvanáct let později, r. 1267, se opat s biskupem dohodnou a první se z nevitáné návštěvy

Černý, Václav: Staročeský Masticár,
Rozpravy Československé Akademie věd
roč. 65/1955, řada SV. sešit 7, Praha 1955

bonifantů raději vykoupí věrduňkem stříbra, jež odevzdává týden před vánoceci zástupcovi „biskupa Neviňátek“ (episcopi Innocentum). Tedy i svého „biskupa Neviňátek“ mají pražští boni puri, jako pařížští Innocentes svého „krále Bláznů“; svůj svátek na den Mladátek, svůj maškarní obřad tažení městem a parodické návštěvy kostela. Přes všechny protesty některých církevních hodnostářů zvyklost trvá ještě za Husa a úspěšně ji na čas zastaví teprv husitství: na čas, pravíme, neboť v šestnáctém století, už ovšem bez bonifantů, se v kruzích žakovských maškaráda v Čechách znovu objevuje, jak patrně z nátku utrakvistického děkana v Poličce r. 1586, že se na Štědrý den žáci přestrojili za dábly a táhli průvodem na koledu v městě a na trh, „ačkoli pověreční modláři, papeženci a římská kněží praví, že by to na škodu nic nebylo, poněvadž to od dávných časů se zachovalo“. Vřask vraťme se k původním bonifantům: Tomek o nich věděl, ale jasnou představu o jejich zvyklostech, veselé organizaci a výroční slavnosti neměl, nemaje tušení, že je dlužno vidět je skrze slavné pařížské Bláznů; jejich svátek pokládá za jakési „občerstvení“ v Břevnově a jejich bláznovského „biskupa“ má za „jakéhos vyššího dohlížitele nad těmito žáky, ... nejspíš některého z kanovníků“.³¹⁾ A přece by bývalo stačilo, aby polistoval v Husovi a přečetl si v něm tuto vlezajímavou stránku: „Co pak činie zjevné nekázni v kostele, strojece škrabošky, jakož i já v mladosti byl sem jednu pohřiechu škraboškú! Kto by vypsal na Praze? Učiniece žáka potvorného biskupem, posadie na oslici tváří k uocasu, vedú ho do kostela na mši; a před ním mísu polévky a konev neb čbán piva, i držie před ním, an jie v kostele. A viděch, an kadí oltářě, a vzdvih nohu nahoru, i vece hlasem velikým: Bú! A žáci nesěchu před ním veliké pochodné miesto sviec a chodí oltář od oltářě, tak kadě. Potom uzřech, ano žáci vše opak kukly kožišné obrátili a tancují v kostele; a lidé sě dívají a smějí, a mnějice by to vše bylo svatě neb právě, že to mají v své rubrice, to jest v svém ustavení. Věrně pěkné ustavenie! nekážeň, ohavenstvie! Pán Ježíš vyhnal a vymetal ty lidi a věci z chrámu, jenž sú byly potřebné chrámu a mohly býti dobřě: co by pak měl učiniti těmto, jenž vedú nehody neřku potřebné, ale škodlivé i chrámu i dušem, falešné nekázni? O nichž die David: Blažený muž, jehož jest jméno božie naděje jeho, a nehleděl jest na marnosti a nezabylstvie falešné. — Aj tedť dotýká dívanie těch zabylstvi a marnosti, a blaženým nazývá, ktož k nim nepřihlédá, to jest ktož sě s libostí jim nedívá, alebrž za ohavnost má. Dokud sem byl mladý v letech i rozumu, také sem byl z té rubriky bláznivě; alekdyž mi dal Pán Buoh poznánie v Písmě, již sem tu rubriku t. j. ustavenie toho zabylstvie z své hlúposti vymazal. A svatě paměti kněz Jan arcipiskup, ten jest pod kletbú ty hry a nekázni zapověděl, a velmi dobřě; neb jest křesťanské ustavenie, že k řádu kněžskému nemá dopuštěn býti, kdo ty hry v svátky strojí. A opět die ustavenie: Hra a skákánie na hody svatých, zvláště jenž duchovnímu řádu překážie, nekřesťansky jest; protož od kněží ze všech krajin má hnána býti...“³²⁾ Nemůže být svědecktvi povolanejšího nad Husovo, vždyť pochází od přímého účastníka slavnosti Bláznů: sám byl v své mladosti jednou pohřiechu „škraboškou“! Je to slavnost žakovská. „Potvorným biskupem“, vůdcem průvodu a hlavou družiny, je žák. Tlupa táhne do kostela, aby zde groteskním obřadem parodovala mši. Za Husova života děje se nový pokus zvyklost vykořenit. Ale lidé se jí baví a mají ji za náležitost a právo, vždyť je dávnou zvyklostí, žáci ji mají v své „rubrice“. V té době je té rubrice tedy již více než stopadesát let! Nuže, nevíme a nelze dokázat, zda se pražští bonifanti podobali svým pařížským bratrancům Bláznům také v tom, že brali živou a tvrdí účast či měli dokonce iniciativu v pořádání divadelních her, ať už liturgických nebo světských, ostatně sama jejich výroční slavnost, bláznovský průvod a parodická mše

³¹⁾ O bonifantech čti v středověkých pramenech: „Prameny dějin českých“ (vyd. J. Emler), Praha 1874, díl II., str. 296, 321–324. Nověji: W. W. TOMEK „Dějepis města Prahy“, díl I., zvl. 382, 401, 452; Z. WINTER „Života učení na partik. školách v Čechách...“, 422; V. NOVORNÝ „České dějiny“, díl I. část 3, str. 948–950.

³²⁾ Jan Hus „Výklad na Páteř“ v Erbenově vydání „M. Jana Husi sebraných spisů českých“, Praha 1865, díl I., str. 299–305 kap. LXXXII „O miestu modlitby“.

jsou notným divadlem i tohoto výkladu —, že p pickou ukázkou příležit a vsunul do rámce staré Styk světa scholarů a ve středověku vůbec ví asi mezi středověkými ž ných, sběhlých scholarů místech, kde se s nimi p tam, kde sám často dle

„Vřask jsem se už rozh (p. „Plenitudo temporí koho se v středověkých těžké rozhodnout i to, k ženkách — helmbrecht jichž je u frejných žáků (— čtrnácté století byl vyhnat celý dav! Ale n potloukajících se od mi rozeznání: na vaganty, rodné, těžkají velcí a ti Někdy čítá jedna škola s sebou na své nové pů suje svou tlupu malých a žáka“. Žebrají všech se nedívá a neprotestu r. 1723 zakazuje se stu u soch a zbožné žádat z jejich děti neučil latině tinského studia a přec rozdíl mezi žákem a Vřizme ted chudého jeho úkonu z nejběžněj do 18. století, ale ve st pozdější namnoze pozů masopustní, na sv. Řel sebe mnoho z někdejší

³³⁾ To přece platí až sirotčí registra Křeseti vějí o Martinu Kroupo pak sběhne ze škol i p a prodavač písniček p J. KALOUSEK „Martin roč. IV. (1894–1895), ³⁴⁾ Srv. ZIKMUND W a „Života učení na p

sn před vánočními zá-
„biskupa Neviňátek“
“; svůj svátek na den
kostela. Přes všechny
isa a úspěšně jí na čas
už ovšem bez bonifan-
e, jak patrně z nářku
zi přestrojili za dáblý
áři, papeženci a římští
h časů se zachovalo“.
nou představu o jejich
ení, že je dlužno vidět
berstvení“ v Břevnově
e nad těmito žáky, ...
z polistoval v Husovi
né nekázni v kostele,
u škrabošků! Kto by
oslici tváří k uocasu,
bán piva, i držie před
i vece hlasem velikým:
ář od oltářů, tak kadě.
costele; a lidé se dívají
ice, to jest v svém usta-
mal a vymetal ty lidi
eo by pak měl učiniti
ššem, falešné nekázni?
a nehleděl jest na mar-
ví a marnosti, a blaže-
vá, alebrž za ohavnost
y bláznivě; ale když mi
zabylstvie z své hlúpos-
ty hry a nekázni zapo-
skému nemá dopuštěn
ánie na hody svatých,
od kněží ze všech kra-
Husovo, vždyť pochází
dnou pohřichu „škra-
em průvodu a hlavou
idem parodovala mši.
lé se jí baví a mají ji
š „rubrice“. V té době
lokázat, zda se pražští
v tom, že brali živou
ier, at už liturgických
rúvod a parodiická mše
jin českých“ (vyd. J.
OMEK „Dějepis města
školách v Čechách...“,
si sebraných spisů čes-
nodlitby“.

jsou notným divadlem a neslychanou podívanou! Tolik je však jisto — a to je vlastní cíl tohoto výkladu —, že po půl druhého století představuje jejich svátek přímo ideálně ty-
pickou ukázkou příležitosti, jakou má žakéf, aby se se svým zbožím přítel ke kostelu
a vsunul do rámce staré církevní nebo polocírkevní „rubriky“!

Štyk světa scholarů a kleriků se světem žakéfů, ba prolínání těch dvou prostředí, není
ve středověku vůbec věci, kterou by bylo nutné dokazovat — je to zřejmost. Kolik jen
asi mezi středověkými žakéři, potulnými písničkáři, herci, hudci, bylo bývalých, nepovede-
ných, sběhlých scholarů!³³⁾ A jak se zase veselí scholaři naopak podobají žakéfům na všech
místech, kde se s nimi setkávají! Žakéf opravdu nemusil za scholarem daleko; našel ho již
tam, kde sám často dlel:

„Nostrum est propositum in thaberna mori,
ubi sonant citharae et resonant chori,
ubi potus non deest sicienti ori,
deus sit propicius mihi potatori...“

„Však jsem se už rozhodl v hospodě zemřít...“, píše stará středověká píseň scholarů
(p. „Plenitudo temporis“, zapsaná Křížem z Telče r. 1459). Je vůbec těžko rozhodnout,
koho se v středověkých hospodách vyskytuje víc, zda scholarů či žakéfů. Vždyť je často
těžké rozhodnout i to, koho z nich je víc ve školách! Nemluvíme o těch početných lehkých
ženkách — helmbrechticích, lárýních, měchyních, harapannách, merkyních, hurvách —,
jichž je u frejných žáků v středověkých školách vždy dost a dost, a jichž musí roku 1380
(— čtrnácté století bylo jimi zamořeno —) ze slánské školy visitující církevní hodnostář
vyhnat celý dav! Ale myslíme na onen typ scholarů, který je od žakéřských „lanfalérů“,
potloukajících se od města k městu, od trhu k trhu, z posvícení na posvícení, téměř k ne-
rozeznání: na vaganty, „těkaře“, „tkáče“. Těkají od nejstarších dob, národně i meziná-
rodně, těkají velcí a těkají malí, hledajíce lepšího bydla a zaopatření, ne-li lepší školy.
Někdy čítá jedna škola až sto osob toho fluktuujícího živlu. Učitel, méně školu, si přivádí
s sebou na své nové působiště své „pauperes“. Starý, zatvrzelý tkáč — beán — si organi-
suje svou tlupu malých chudých žáčků, aby ho živili žebrotou — viz svědectví „Podkoního
a žáka“. Žebrají všichni a přemnozí kradou, a každý zpívá, recituje, koleduje: a nikdo
se nedívá a neprotestuje, to vše je staré žakovské právo, srostlé s pojmem žáka. Ještě
r. 1723 zakazuje se studentům dotěrně žebrot na mostě a běhat za vozy, ale mohou stát
u soch a zbožně žádat zpěvem. A už r. 1612 žádali prostomyslní Dobřichovičtí kantora, aby
jejich děti neučil latině, neboť jim „nedadí vandrovati“: tak jsou odedávna představa la-
tinského studia a představa tuláckého vandrování srostlé v myslí prostáka! Kde je tu
rozdíl mezi žakéfem a zatvrzelým „těkařem“? Snad v tom vzdělání!³⁴⁾

Vizme teď chudého žáka, at už je tkáč, at usedlý beneficiant své školy či kostela, při
jeho úkonu z nejběžnějších: an koleduje. Známe ty jeho koledy sice nejlépe v době od 15.
do 18. století, ale ve středověku jejich podoba nemohla být příliš jiná, vždyť jsou koledy
pozdější namnoze pozůstatkem zvyklostí prastarých. Hlavní byla na sv. Mikuláše, jiné byly
masopustní, na sv. Řehoře, na sv. Martina. První z nich již v patnáctém století přijala do
sebe mnoho z někdejší slavnosti bonifantů: volil se „biskup“, pořádal se velkolepý průvod,

³³⁾ To přece platí až do doby nové! Ještě v sedmnáctém století, v čirém baroku, nám
sirotčí registra Křesetického panství, náležejícího jesuitské koleji v Kutné Hoře, vypráví
o Martinu Kroupovi, sirotku ze selského gruntu v Chrástu, jenž do dvaceti let studuje,
pak sběhne ze škol i panství, a v létech 1651—1674 se toulá světem jak skladatel, zpěvák
a prodavač písniček po jarmarcích; je v zpěvu, hudbě i skladbě textové znalý ze škol. Srv.
J. KALOUSEK „Martin Kroupa, písničkář v druhé polovici věku sedmnáctého“, Český lid
roč. IV. (1894—1895), str. 50—52.

³⁴⁾ Srv. ZIKMUND WINTER „Kulturní obraz českých měst“, 1892, díl II., str. 86—95
a „Život a učení na partikulárních školách...“, 1901, str. 374—385, 419—431.

t. zv. „jízda rytířů“, s čerty, anděly, apoštoly, Turky, blázny, mastičkáři, trubači a pištecí, se zpěvy a rozpustilostmi; průvod opět navštívil kostel, teď však již s úmysly vážnými, a končilo se hostinou. Od půle patnáctého věku pražští konšelé a universita usilují o to, potlačit nikoliv snad slavnost, ale maškary, průvod, nádheru („pompam nicolaiticam“) a figuru biskupskou. Maškary a průvod městem se opakovaly o koledě masopustní, i zpěvy a dovádění. Koleda řehořská, jejímž původním smyslem bylo verbovat nové žáky do školy, se zdá být, alespoň u nás, původu pozdějšího, ale zase: záleží v průvodu maškar, zvláště biskupa Řehoře a jeho „vojáků“, táhnoucích dům od domu. Prostě, budsi koleda jakákoliv, vždy jeví jakoby neodolatelný sklon: organisovat se v průvod, pravidelně maskovaný, v podívanou, v dramatický průběh a ve veselost. Snad lze na tomto místě vzpomenout i prastaré zvyklosti t. zvané „veselosti velikonoční“: „risus paschalis“. Po velikonočním týdnu bývalo zvykem kazatelů, proslavit vtipné, rozprávkové kázání, protkané žerty: kazatel vyzval na příklad z kazatelny muže, kteří v domácnosti vskutku vládou, aby první zanotili velikonoční píseň, a všichni posměváčkové se radovali z mlčení, které nastalo. „Velikonoční veselost“, zpronařikovanou moralisty, zakazuje již Pius V. v šestnáctém století! Není snad i „risus paschalis“ poukazem k tomu, jak některé radostné a usměvavé prvky církevních zvyklostí velikonočních byly jakoby výzvou rozpustilosti světské, aby jejich skulínou vnikla ke kostelu a vetřela se do pořadu úkonů pobožných? „Veselosti velikonoční“ dostali jsme se do doby, jež nás nejvíc zajímá: velikonoce; vraťme se zároveň ke koledujícím žákům! Z konce 14. století máme zlomek české hry o umučení Páně, nalezený Gindelym,³⁵⁾ ve kterém se s žákovským koledníkem setkáme: zlomek začíná uprostřed řeči Janovy, an se hlásí Marii za syna; tři vojáci metají kostky o Kristovu sukni a Longinus probodává kopím Kristův bok. Je tedy právě po ukřižování. Přibíhají Satan a Belzebub, aby se pokusili o Ježíšovu duši, ale musí prohlásit, že ji andělé právě odnesli do nebes. Co se těla týče, Šimon, Josef, Jan a Marie žádají Piláta, aby je mohli snít s kříže a pohřbít; Pilát svoluje, „tunc vadunt ad cruce“, přistupují ke kříži a Josef několika verši slaví Pána; snímají tělo, Josef pokračuje v oslavě „et recedunt cum corpore ad sepulcrum cantantes ricium Recessit Pastor“ — odcházejí s tělem k hrobu zpívající píseň Odešel jest Pastýř. Načež následuje pod titulem „Sermo paschalis bonus“ (Dobrý proslav velikonoční) tato velmi zajímavá, třebaž umělecky nevalná tiráda, jíž zlomek i končí:

1 „Slyšte, panny, i vy, panie!
Takof praví naše psanie:
V starých kútech i v okřiních
málo pravdy máte při nich;
avšak vy některú mrtvici,
nehet, rúpy i studenici
na své srdce obdržíte,
ač mně právě uvěříte.
O, přeneščajstné staré báby,
10 jenž skřehcete jako žábny,
panny i panie spravujícíe
i všech stavův posuzujícíe:
ty odpustky vy obdržíte
a u pekle jich užívete
i se všemi těmi zlými,
ješto pohrzejí slovy mými.
Ktož snad dva mazance jmaje

a Kaifáše dobře znaje
i nedá jednoho jemu:
20 se vši školú přídú k němu.
Ba, mám psáno v starém záchodě:
„Nebývaj skup v tomto hodě!
Skorbrys Abraham azbynyky
prislíka: Ktož má dvě sukni,
prodaj jednu, kup sobě meč;
a ktož má dva mazance,
vrz druhým do školy přeč!“
Nehcete-li mi uvěřiti,
chci vám divy dolíčiti,
30 jichž se děje nenie mnoho:
i zda ste neslychali toho,
žeť sú slepi nevidali
a chromí sú vždy kulhali?
Ještět povědě jeden div,

³⁵⁾ Otištěno ve „Výboru“ Erbenově, díl II., str. 29–38. Okřin — mása, nehet — oční nemoc, studenice — zimnice, půstka — poustevna.

jestiť křívda, jak
žetě baba promlu
a k teleti se zasn
na stúpě-tě létale
a potom na herc
40 paktě trlici dojilk
a všecken tě měs
Ó, slyšte, baby k
a vy, svodné čar
vy ste horšie než
a pravé ste domu

Předcházející verše jsou veselosti velikonoční. Pro Obrací se na obecnost poru (srv. verše 17–20, padně sblížíují s fraškou přílepek, přístavek, z vr odráží se od vážného, b zem; povaha humoru, p posměch ze starých ba zázraků, jež jsou samo (tajemné zařikavadlo v toho potřeboval! Vězme boko do osmnáctého st Byly to veršky, skládá od domu, buď na jakés barokní veršovec Kozm věku svým školákům tu farníci během roku škol přízeň, mendík se prý c nemají vůbec vztah k a lze mít za to, že kořen ské dramatické hry, o dochovány, „lístky, kte na květnou a velikonočr de Mons, někdy varhar sepsané téhož roku od de Mons, vypadají totiž skládají jakousi dlouhou ní, příjezd jeho na osli a smrt, události pod kříž provázeno hned zbožný

1 „Poslyšte mě, mu z jiných žáčků, z

³⁶⁾ O velikonočních ko r. XIV (1905) str. 199, r. XIX (1910) str. 342– r. XX (1911), str. 332–

škáři, trubači a pištci,
iž s úmysly vážnými,
universita usilují o to,
mpam nicolaiticam“)
ě masopustní, i zpěvy
at nové žáky do školy,
vodu maškar, zvláště
budsi koleda jakáko-
pravidelně maskova-
to místě vzpomenout
lis“. Po velikonočním
zání, protkané žerty:
skutku vládnou, aby
z mlčení, které nastá-
Pius V. v šestnáctém
radostné a usměvavé
ustilosti světské, aby
žných? „Veselosti ve-
vraťme se zároveň ke
učení Páně, nalezený
nek začíná uprostřed
ovu sukni a Longinus
aji Satan a Belzebub,
ávě odnesli do nebes.
snít s kříže a pohřbít;
ě několika verši slaví
re ad sepulcrum can-
jíce píseň Odešel jest
ý proslav velikonoční)
oně:

znaje
smu:
i k němu.
v starém záchodě:
torato hodě!
am azbynuky
á dvě sukni,
p sobě meč;
azance,
koly přeč!
věřiti,
olčiti,
ie mnoho:
ali toho,
lali
z kulhali?
len div,

mísa, nohet — oční

jestiř křivda, jakž sem živ:
žetě baba promluvíš
a k teleti se zasmievši,
na stúpě-tě létala
a potom na herce sě honila,
40 paktě trlici dojila
a všecken tě měsiee szobala.
Ó, slyšte, baby klevetnice,
a vy, svodné čarodějnice:
vy ste horšie nežli čertice
a pravé ste domudnice.

A tohoť chei dolčiti:
muožeš viece než črt učiniti.
Črta sě odžehnati muože —
rač zlé baby uchovati, Bože!
50 Ba, obraťte sě, živy budte,
a vy, báby, čárov zbudte!
Přijmētež vy požehnanie,
ať vám bude na zatracenie!
Jmate, dietky, odpustky
z pústky do pústky,
56 šišky v háji a kaliny ve kři“.

Předcházející verše jsou věru také svým způsobem projevem „*risus paschalis*“ — veselosti velikonoční. Proslovuje je zřejmě v závěr hry jeden z jejích účastníků, a je to žák. Obrací se na obecenstvo, zvláště ženy. A jeho řeč není nic jiného než koleda, žádost o podporu (srv. verše 17 — 20, 24 — 27). A všimneme si zároveň rysů, které ji na první pohled nápadně sblíží s fraškou mastičkářskou a s řečmi Rubénů a Pustrpalků: celá řeč je umělý přílepek, přístavek, z vnějšku k náboženské hře přiložený, ač s ní nemá nic společného; odráží se od vážného, ba smutného rázu hry i příležitosti svým naprosto rozpustilým rázem; povaha humoru, prvky jeho jsou tytéž jako u mastičkářů: přímý vztah k obecenstvu; posměch ze starých bab; chlouba vlastní učenosti a zběhlosti; líčení domnělých divů, zázraků, jež jsou samozřejmostmi (v. 29 — 33), a groteskní přehánění; jazyková komika (tajemné zařikavadlo veršů 23 — 24). Zdá se, že se koledující žák u žákůů poučil, ač-li toho potřeboval! Vězme, že o velikonočních žák koledovat tak hned nepřestal: koledoval hluboko do osmnáctého století, a to na květnou neděli, používaje t. zv. „koledních listků“. Byly to veršičky, skládané obyčejně kantorem, aby je žáci recitovali nebo zpívali buď dům od domu, buď na jakési školní slavnosti v určitém místě, v kostele, na hřbitově. Známý barokní veršovec Kozmánek, učitel u pražského svatého Tomáše, psal v půli sedmnáctého věku svým školákům takové listky a jejich obsah je přibližně vždy týž: dík za dary, které farníci během roku škole věnovali, žertovné vychloubání hladového žáčka, prosby o další přízeň, mendik se prý chce ženit, potřebuje si koupit střevíce, plášť atd. Někdy ty listky nemají vůbec vztah k velikonočním a jejich náboženským dějům. Ale původně je měly a lze mít za to, že kořenem celé té velikonoční kolední zvyklosti jsou středověké náboženské dramatické hry, o velikonočních kleriky a žáky pořádané; nejstarší listky, jež máme dochovány, „listky, který se od starodávneho obyčeje a způsobu církevního od mládeže na květnou a velikonoční neděli spívají, ... sepsaný v letu 1642 ku potřebě Jakuba Gregora de Mons, někdy varhaníka u Svaté Maří Magdaleny Menšího Města Pražského“ a jiné, sepsané téhož roku od jeho „učedníků“ Václava Ježovského, Václava Duchka a Jana de Mons, vypadají totiž takto:³⁶⁾ rozdány četné mládeži jako partesy, zpívány v kostele, skládají jakousi dlouhou hru, v níž je dramaticky vyprávěn úplný Ježíšův osud velikonoční, příjezd jeho na oslici do Jerusalema, vítání, zlost fariseů, zajetí Kristovo, umučení a smrt, události pod křížem, tři Marie u hrobu i z mrtvých vstání; líčení biblického obsahu provázeno hned zbožným komentářem; končí se pak prosbou žáků. Zde ukázka:

1 „Poslyšte mě, mučedníčka kostřbatého, kterak ti postní pokrmmové
z jiných žáčků, zármutku mého, velice ztrápily tělo mé.

³⁶⁾ O velikonočních koledních listkách čti zvláště články ČEŇKA ZÍBRTA v „Českém lidu“, r. XIV (1905) str. 199, JANA TYKAČE tamže, str. 277 — 279, VÁCLAVA KROLMUSA tamže, r. XIX (1910) str. 342 — 343, EMILA HORSKÉHO tamže, str. 274 — 285, ČEŇKA ZÍBRTA tamže, r. XX (1911), str. 332 — 335.

A zvláště to zrádné kyselo,
bodej se víc na stůl nenosilo!
Po tom pokrmu mé smutné tělo
převalmi hrubě jest schuravělo,
an i ty blechy, také štěnice
10 ke mně se hruly nejvíce,
s nimiž mívám velikou vojnu,
jak kterou dopadnu,
hlavu jí strhnu.

Před nimiž často do pece utíkám,
těžce se vošívaje, až nemohu nikam.
Ano tam ještě mnohem více
mě štípí i košili vrtajíce.
Kterážto ať jest v uzly svázána,
ano i celý rok neprána,
20 kdyby se některá měštka uštědřila
a mně z košili plátna dla,
chtěl bych za ni Pána Boha prositi,
23 aby jí Pán Bůh království ráčil dáti...“

V sedmnáctém století jako ve středověku žakovská slavnost kolední, zavěšena na velikou příležitost svátku náboženského, tíhne k tomu uspořádat se jako drama a divadlo; a zase vážný religiosní ráz hry není překážkou, aby ji žakovská veselost neobohatila prvky humoru a nepřistavila k ní živel frašky. Vavák ve svých Pamětech píše na květnou neděli 1779, že před desíti léty byla slavnost koledních listků v rámci kostelních obřadů úředně zakázána a v městech hned zmizela: však také prý místo někdejších písniček o umučení Páně vládlý šprýmovné žebřavé písničky, že „lidem ne od žalosti, ale od smíchu slze z očí tekly“.

Colkem si asi lze představit, že žakéřovi s jeho mastičkářskou fraškou, třebaže na žakéřské půdě původně a zcela vyrostlou, přístup do rámece velikonoční či jiné církevní dramatické hry zjednal ve středověku veselý žák, nebo mu alespoň k přístupu pomáhal; neboť se mu podobal veselostí a rozpustilým humorem, často i stylem života, a souvisel-li na jedné straně přímo s kostelem, na straně a půdě druhé mšil se zhusta s žakéřem k nerozeznání.

Další a poslední naše poznámka týkej se *parodie*. Parodií je bonifantská „mše Bláznů“. Parodií středověk vůbec znal a pěstoval měrou daleko větší, než se má pravidlem za to, a nejvíce se v ní líbilo právě klerikům a žakéřům: další rys oběma stavům společný, a založený na jejich obdobném sklonu k veselosti, komice a posměšku a na jejich obdobně skrovné úctě k věcem úctyhodným. Klerickým parodiím, jež míníme uvést, je společné to, že užívají na věci neslušné nebo alespoň zcela světské stylu Bible, děje se to přímo latinsky, což zároveň dokazuje klerický původ skladeb. Dvě z nich otiskuje Fejfalík, uváděje zároveň, že takových skladeb lze nalézt více v „Carmina burana“ a v staré sbírce du Mérilově.³⁷⁾ První z nich: „Passio cuiusdam nigri monachi secundum luxuriam“ (Utrpení či pašije kteréhos černého mnicha pro vilnost) je v podstatě a rázem svého námětu rozpustilý fable: Jda kolem domu lehké ženy, mnich v ní najde zalíbení a nabídne jí lásku; vyzván, aby přišel za soumraku, přiznane se s dary „et ascendit super femur ejus potentissime“. Když je o půlnoci v nejlepším, stane se pokřik, že přichází manžel, mnich je vytažen z úkrytu a osloven proslulým citátem Písma: Příteli, proč jsi přišel nemaje roucha svatebního? Postaven na soud, slyší od davu služebníků: Hoden jest smrti! Pán domu rozhodne, aby byl trestán na tom, čím hřešil, i „absciderunt ei testiculos dicentes: Vade!“ Nemravná historka vreholí tedy exekuci vykleštění, podávanou slohem k podobě líčení soudu nad Ježíšem. Druhá parodie: „Circumdede runt me lusores et bibuli...“ (Obklopili mě hráči a pijáci) počíná rýmovanou prosou a rozvíjí se stylem litaní; je to vyznání pijácké: „Ukaž nám dobrou hospodu, ó Pane. A piva dobrého nám dej! Lidi nespravedlivé jsem v nenávisti měl a ženy jejich jsem miloval...“. Český původ litanie je dosvědčován tím, že se obrací k Bohu s prosbou, aby „svým Čechům a Moravanům“ dopřál notně žízň, když už stvořil dobré pití. Z konce 14. století a ze zcela prvních let patnáctého máme dvě parodie, které

³⁷⁾ JULIUS FEJFALIK „Studien zur Geschichte der altböhmisches Literatur“, Wien 1861.

se první z předešlých podobají tím, že jsou „pašijemi“, t. j. užívají slov, obrátů a colých vět z evangelijních líčení utrpení a smrti Kristovy; zvláštností jejich je, že tím způsobem líčí dvě historické události skutečné, pověstný pražský pogrom na Židy r. 1389 a popravu Keyzoltových lapků šlapanických v Brně r. 1401. V první parodii, otištěné W. W. Tomkem r. 1877³⁸⁾, není dokonce ani mnoho úmyslu komického a Tomek má tu bizarní skladbu za historicky použitelný a spolehlivý pramen. Využití Písma vyhlíží zde asi takto:

Passio:

„Dixit autem Gesco ille Quadratus: Rei sunt mortis; et si in exterminacione eorum oportuerit me mori cum illis, ob vindictam Jesu non denegabo...“

Písmo:

„At Judaei respondententes dixerunt: Reus est mortis (Mat. 26, 66) ... Ait illi Petrus: Etiam si oportuerit me mori tecum, non te negabo...“ (Mat. 26, 35).

Co se konečně „Passio raptorum de Slapanicz secundum Bartoss, tortorem Brunensem“ (Pašije lupičů ze Šlapanic skrze Bartoše, brněnského kata) týče, je to prosaické anonymní líčení této události roku 1401:³⁹⁾ tlupa lapků, vedená Keyzoltem, zmocní se v Šlapanicích kostela, promění jej v tvrz a loupí okolí; brněňští měšťané vytáhnou proti nim polem, zajmou jich šedesátku a vedou do Brna; když jdou lapkové kol šibenice, podělají se, až se jim nohavice roztrhnou; prosí o milost, ale jsou druhého dne popraveni a šlapanické hnízdo je strženo. Skladba, končící Amen, využívá evangelii tak, že vkládá citáty z něho a dokonce výroky mučeného Ježíše do úst lupičů; ba, sám fakt, že se hace lapků roztrhnou strachem, je parodií roztržené chrámové opony ve chvíli smrti Kristovy: „velum femoralium ipsorum scissum est in duas partes, a fumo usque deorsum...“.

Vtipné nebo nevtipné, použity k rozpustilostem nebo k líčení skutečných událostí, tyto klerické parodie jeví v používání Písma svobodu přímo neuvěřitelnou. Rozhodně byli tihle žakové hodni a schopni, aby i do vážných liturgických her vnesli svou náladu šaškovskou a opatřili v nich místo žakéřovi a jeho výplodům. Vážná a náboženská literatura nebyla však pouze latinská. Takový „Spor duše s tělem“, dílo moralistického duchovního, vzdělaného, latinsky školného, v podstatě prostředkuje národním jazykem širokým kruhům věřících mravní a věroučné pravdy křesťanství, pro něž si do latinských knih neučení lidé nemohli. I díla tohoto druhu byla na pospas a bráti si z nich popudy parodické a humorné představuje chování v podstatě totožné s postupem parodiků latinských. Takové parodie náboženské literatury v řeči národní středověká poesie evropských zemí vskutku čítá, v Čechách sem pak především hledí „Svár vody s vínem“.⁴⁰⁾ Je čítán k skladbám t. zv. Smilovy školy a má starší obdoby latinské. Užívá formy náboženských „svárů“, jichž je právě „Svár duše s tělem“ prototypem. Svár obou nápojů končí zjištěním, že oba jsou člověku potřebné, oba jsou v ustanovení Božího a „protož poručaž toto spolu Bohu, ať lidé pijí, cožť koli mohou“. Průběh skládání a hádky je pak pln uštěpačného veselí, obě sporné strany nešetří zlomyslností, ba nadávkami; a je-li bžné, že celý svár je podán jakoby sen, což je v slohu středověkých stylových postupů, naprosto nebžné a potupně parodické jest, že se jedná o sen „nezbedného“ mistra, jenž se opil vínem, „až sebů nic již nevládně“: rozhodnutí otázky je prostě svěřeno opilci vespávajícímu opici, třebaže bude viděti „Boha na výsosti, sedícího v své velebnosti“. Skladatel jeví takovou znalost

³⁸⁾ „Passio Judaeorum Pragensium secundum Johannem rusticum Quadratum“ v „Sitzungsberichte der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften in Prag“, Jahrg. 1877, str. 11–20. Přednáška Tomkova a text.

³⁹⁾ „Passio raptorum de Slapanice secundum Bartoss tortorem Brunensem“, otiskl František Šujan v „Sborníku historickém“, roč. III. – 1885, 245–250, 301–303.

⁴⁰⁾ Otištěno zvláště ve „Výboru“, díl I., 1845, str. 927–942 a nejnověji v „Staročeských satirách Smilovy školy“ vydáním Josefa Hrabáka, Praha 1951, str. 47 a n.

Pisma a středověké učenosti, že zřejmě běží o člověka vzdělaného, klerika. To platí ovšem o autoru verse původní, a dochovaná verse je versí druhou: jejím zvláštním rysem je, že se v ní přešlo od původního verse osmislabičného k verši bez pevného počtu slabik.⁴¹⁾ Měl snad prvotní skladbu klerickou v rukou člověk další, prostší a méně vzdělaný, jenž ji upravil k svým účelům a z vulgarisoval? Leč který drsný vtíp nové verse by mohl jít na jeho vrub. Ale především by na jeho vrub šel celý — nový — vstup skladby, verše 4–82. V dochovaném tvaru má totiž „Svár“ jakoby úvody dva: prvotně zdá se počínat veršem 83 „Mistr svatého Pisma jeden — svý vôle byl jest nezbeden ...“, načež následuje jeho spánek, sen, vidění a položení sporu (v. 83–125). Tomuto úvodu upravovatel jako by předeslal úvod nový, další, verše dnes 4y–82y; různosti autorské nasvědčuje hned několik věcí: celá skladba vlastní mluví pro autora vzdělaného, v prvním úvodu se naopak básník výslovně vylišuje ze stavu lidí duchovních (verše 7–8: „*dalť mi jest kněz tuto radu, — žet chci vyložiti tuto svádu ...*“). Skladba vlastní výslovně naznačuje, že voda i víno jsou symboly, které znamenají stavy: světský a duchovní (na př. v. 440–441: „*Pán Buoh ... dal jest vodu bydlu světskému / a víno jest dal duchovnímu*“); v prvním úvodu není ani stopy po symbolické platnosti nápojů, víno znamená prostě a prostácky víno a opilst, voda znamená vodu a nucenou střízlivost; sociální vztah nápojů je sice rovněž naznačen, ale naprosto jinak než ve vlastní skladbě, totiž jednoduše podle kapsy — víno je „trunk“ knížat, pánů a mnohých měšťanů (v. 33–34), voda „je liba chudým“, zvláště sedláčkům (v. 51n., 60n.). Dvojice „lidé svěští — lidé duchovní“ a „lid obecní — boháči“ se ovšem vůbec nekryjí a mezi prvním úvodem a vším, co následuje, je v této základní věci, která je vlastně tendencí skladby, takový rozpor a neorganickost, že je stěží možné, aby obě věci pocházely od téhož autora, jenž přece jinak jeví tolik vtípu a dovednosti. To, co nazýváme prvním úvodem, jeví nadto pozoruhodný rys, další skladbě opět neznámý: přímé oslovení publika. Jako by báseň někdo recitoval v kruhu posluchačů a žertem se jmenovitě obracel na známé v obecnstvu, aby je a všechny ostatní s nimi zvábil k pozornosti: „*Kněže Letku, s kým ty pak držíš? / Protož komuž lépe přihovíš? / Jáť tobě pravím, kněže Letku, / vezmi sobě na pomoc babu Tetku, / chceš-li lépe vodě pomoci, / ůili vínu k jeho moci ...*“ (v. 25n.). Nuže, tento stylový rys ovšem známe: na sto honů prozrazuje přednášejícího žakéře, vynucujícího si utišení a zájem naslouchajícího davu a vtípem nebo osobním apelem uvádějícím sebe i svou skladbu v živě bezprostřední vztah k posluchačům. Vše se zdá svědčit pro to, že skladbu, původně práci učeného klerika lehce parodisujícího žánr náboženského sporu dvou mravních nebo symbolických entit, vzal do rukou žakéř a zredigoval ji znovu, lidověji ve formě i výrazu, opatřiv ji zároveň novým, vlastním úvodem rázu po výtce žakéřského, který činil skladbu schopnou figurovat v jeho recitačním repertoáru a ostatně i stíral její symboliku a zrealističoval její smysl přesně tím způsobem, jakého se bylo lze nadít od žakéře. Jsme zde opět svědky, ač v jiné poloze a jiném žánru, jak se žakéř přitírá ke kulturnímu projevu cizímu, vyššímu, významově vlastně náboženskému, a vluzuje do něho svým zásahem smysl nový a jiný. Naprosto však nemíníme říci, že je pouhý příživník a falsátor. Středověk má o literární původnosti a literárním vlastnictví názory příliš rozdílné od našich, abychom mohli a chtěli vidět v žakéři odcizovatele a znehodnocovatele. Žakéřova intervence je svérázná a tvůrčí: je zesvětšovatel, zpozemšťovatel, realista.

Podstatu žakéřského věké společnosti, jeho učení učinili jinde, kam tímto žakéř se svým mnohotvorností slibuje výdělek a v hody: tam musí být ovšem žího těla, k hrám vánoční na pozvání. Přišel, je z celé stupnice žakéřské: medvědář, hudec i pištel mu přednesu. K účasti i tělo a vánoce, přitře se případě i autorství ote světském. Toto si důkaz. Jednoho dokladu domé Očka z Vlašimě z r. 130 instrumentálního rozkozuje se co nejpřísněji s kleriků a laiků jménem hudců či žakéřů v pr nedovolovali aniž připe kevních slavnostech nekladnější; a za druhé žakéřská účast už zvykl výstřelků, že se stala ne že zákaz nestačil a mu. Není-li pak zajímavé, že zrovna na dobu druhé. A není-li pak stejně zajapovídá jedinou větou: Čímž se nám klade dramatického? Či lépe:

⁴²⁾ VÁCLAV ČERNÝ „*Stalatorum*“, str. 105–128. Tistránkách, a to v cizině i u kniha o staročeské lyrice ještě více rozmnožila.

⁴³⁾ „*Item cum Deus in devotione cordis, quare orsancte obediente districtilatores in festo corporis Ch*

⁴¹⁾ „*Staročeské satiry Smilovy školy*“, úvod Josefa Hrabáka, str. 21.